

A hatvani kultúra

„A hatvani kultúra”-nak nevezett időszak őskori kultúránk legrégebb óta kutatott fejezete. Az ország első őskori ásatása egy hatvani telepen zajlott 1832-ben, Kubinyi Ferenc vezetésével Kisterenye-Hársashegyen. Az első ismert „hatvani sír” előkerülése is a XIX. század közepén történt, 1854-ben Aszód határában tárták fel; ezt Érdy János közléséből ismerjük.

E korai emlékek ellenére a hatvani kultúra elkülönítése és meghatározása közel száz évet várattott magára. Pedig a XIX. század végén, a XX. század elején sorra zajlottak azok a fontos ásatások, melyek óriási tömegben ontották a hatvani kultúra tárgyi emlékanyagát: Pilinyben, Gombán, Tiszafüreden, Tószegen, Tiszaugon, Szihalomban, Szécsényben, Tibolddarócon. A sok ásatás magyarázata igen egyszerű: a hatvani kultúra jellegzetes településformája a többrétegű ún. tell-település, amely környezetéből látványosan kiemelkedik, felszíne cserepekkel és állatcsontokkal borított, vagyis csupán a felszíni kutatások is gyors és izgalmas eredményekkel kecsegtetnek. Mindez csábító erejű volt a magyar régészet legkorábbi művelőinek is, szívesen és sokat kutattak hatvani telepeken.

1876-ban a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Antropológiai Kongresszust Budapesten tartották. Ez még a korábnál is nagyobb lendületet adott a honi feltárásoknak. A magyar régészek leginkább a réteges telepeket – akkori szóhasználattal terra mare-kat – szerették volna megismertetni a nemzetközi kutatókkal. Ebből az alkalmából újabb tell-telepeken folytattak ásatásokat, sőt a kongresszus résztvevőinek kirándulások alkalmával be is mutatták ezeket. Így jutott el a kongresszus Hatvan-Strázsahegyre is, melyet 1876-ban egy helyi gyógyszerész, Sperlágh József „ásott meg”. Eredményeiről igen keveset tudunk, ő maga nem tartotta annyira sikeresnek munkáját, hogy azt a későbbiekben is folytassa. (Ez volt a szerencséje a lelőhelynek, máskülönben a szécsényi Kerekdomb vagy a szihalmi Árpádvár sorsára juthatott volna, melyeket szakszerűtlen kutatóik gyakorlatilag teljesen elpusztítottak.)

1934-35 között egy jeles régész, Tompa Ferenc a Nemzeti Múzeum munkatársa végzett további feltárást a Strázsahegyen. Ő már eredményesen alkalmazta a század elején Tószegen kipróbált technikát, miszerint a réteges telepeket igyekezett a lehetőség szerint települési szintenként feltárni. De módszere még nem volt tökéletes, elsősorban a vastagon lesározott, kőkeményre égett tűzhelyeket találta meg és azok környezetében próbálta meg követni a bronzkori házak agyagból döngölt padlóját. Igazán aprólékosan valójában csak a legalsó települési szintet tudta kibontani, de itt, a házak falában sorakozó cölöpnymok alapján a házak számát, méretét is meg tudta állapítani. Összesen 590 négyzetmétert tárt fel, a kiásott, 170 cm mély szelvény falában három padlóréteget azonosított. A legalsó szinten nagyméretű, 17 m x 6 m-es házat is sikerült azonosítania. Tompa Ferenc saját ásatásaira is alapozva állította fel Magyarország bronzkori időrendjét. Ezen munkájában a Hatvanban feltárt leleteket a tószegi tell-telep rétegeivel párhuzamosította, és mindezt a középső bronzkor derekára datálta.

Így a kultúra körvonalai a 30-as évek végére kirajzolódni látszottak. Nevét – amelyre oly büszkék lehetünk – Patay Pál adta 1938-ban megjelent összefoglaló munkájában. Tompa strázsahegyi ásatása alapján ezt a bronzkori népcsoportot hatvani kultúrának nevezte el. Ez az elnevezés azóta teljes létjogosultságot szerzett és bevonult a hazai és a nemzetközi kutatás szóhasználatába. A kultúra eddigi legteljesebb összefoglalása 1968-ban, Kalicz Nándor tollából született meg.

De mit is tudunk a hatvani kultúráról?

Ez a népcsoport a korai bronzkor végén, kb. i.e. 2300 táján jelent meg a Kárpát-medencében. Legnagyobb földrajzi kiterjedése idején szállásterületéhez tartozott az Alföld teljes északi régiója, a Tiszamente a Körös torkolatáig, a Tisza-völgy a felső folyásvidékig, az Északi Középhegység teljes területe, a hegységnek a mai Szlovákiába nyúló északi lejtője, az Ipoly, a Hernád és a Bodrog völgye. Elsősorban a megművelhető völgyeket lakták, de a dombosabb vidékeket is szívesen fölkeresték. A hatvani kultúra jellegzetes tell-alkotó népcsoport. A tell-telepek az évszázadok alatti egyhelyben lakástól dombokká magasodó települési halmokká váltak. A hatvani kultúrának szinte minden települése erődítéssel – árkokkal és sáncal – védett. De az erődítés kialakításával egyúttal a házak építésére alkalmas területet is behatárolták. A döngölt agyagpadlójú, vastag tapasztott agyagfalú, nagyméretű házak gyakran estek tűzvész áldozatává, vagy egyszerűen csak megrogytak és javíthatatlanná váltak. Az így összedőlt házak törmelékét nem hordták el, csak elegyengették, és ezek tetejére építették a következő otthonukat. Így az egymásra rétegződő padló-omladék-planírozási rétegből alakultak ki több évszázad alatt az ún. tell-telepek vagyis a réteges telepek.

A hatvani kultúra idején élt népcsoport intenzív földművelést-állattenyésztést folytatott. A földművelésre a magleleteken túl a földfeltöltésre, fairtásra alkalmas kő vagy csont balták, kapák és az őrlőkövek utalnak, míg a vadászott és tenyésztett állatok lajstromát a csontleletek alapján határozhatjuk meg. Innen tudjuk, hogy sertést, szarvasmarhát, kecskét, juhot, lovat tartottak, és szívesen vadásztak őzre, szarvasra, vaddisznóra a húsáért, rókára, farkasra, medvére a bőréért. De a víz közelébe települt falvak lakói a leletek alapján nagy mennyiségben fogsztottak halat és kagylót is.

Az ásatások során leggyakrabban agyagból készült edény-töredékek kerültek elő. A hatvani kultúra idején nagyon jellegzetes alakú és díszítésű kerámiát készítettek az itt élők. A letisztult formájú, egyszerű kivitelű, főzésre, tárolásra alkalmas házi kerámia mellett gazdag ornamentikájú díszedényeket is találtak, melyek a praktikus célok mellett a házak díszítését is szolgálták.

A hatvani kultúra nyomait több mint 120 településen azonosították. Ez alapján egy hosszú életű, nagy lélekszámú népcsoportot feltételezhetünk, bár ehhez képest nagyon keveset tudunk a temetkezéseikről. A telepek igen feltűnő, mesterséges alakzatok, a telepekhez tartozó sírok azonban a telepektől gyakran nagy távolságra, kis csoportokba rendezve helyezkednek el. Szisztematikus keresésük gyakorlatilag lehetetlen, csak a véletlen szerencse folytán vagy nagyobb földmunka során számíthatunk előkerülésükre. Ilyen különleges szerepe van a Strázsahegynek, melynek több sírcsoportját is ismerjük Hatvan területéről és közvetlen környékéről. Ezek alapján is tudjuk, hogy a hatvani kultúra népessége halottait mindig elhamvasztotta, a hamvakat ritkábban urnába helyezték, gyakrabban a kiásott sírgödör aljába szórták. A sírokba nagyszámú edényt helyeztek – nem ritka a 10-15 darabos edénymelléklet sem –, vagyis a halottakat gazdag étel-ital áldozattal bocsátották el túlvilági útjukra.

A régészeti leletek alapján kiderült, hogy a hatvani kultúra idején élők békés földművelő életet folytattak, a javakban nem dúskáló, de nem is nélkülöző, az egyszerű paraszti lét örömeit megbecsülő népként rajzolódnak ki előttünk. Falvaik közel 500 éven át virágzottak folyóvölgyeinkben. E békés évszázadoknak egy hódító szándékú, harcias népcsoport vetett véget, melynek létét „füzesabonyi kultúra”-ként ismerjük. A hatvani telepeket feldúlták, felégették, a kultúra önállóságát megtörték, területének nagy részét elfoglalták. Utolsó nyomaikat a középső bronzkor i.e. 1500 tájékán lezáró forrongó, harcokkal terhes időszak törli el véglegesen.

Horváth László
a Hatvany Lajos Múzeum volt igazgatója
jelenleg a szolnoki Damjanich János Múzeum igazgatója

2000. október 27-én a Hatvany Lajos Múzeumban nyílt meg a Hatvan, egy bronzkori kultúra névadója című régészeti kiállítás, ahol a szolnoki Damjanich János Múzeum, az egri Dobó István Vármúzeum és a helyi múzeum anyagából láthattak válogatást az érdeklődők.

Ez z írás megjelent a Hatvani Kalendárium 2001. évi számában